

JESÚS HUGUET

UNA ARISTOCRÀTICA HUMANISTA
DE LA VALÈNCIA DEL XVI:
“DONYA MENCIA DE MENDOZA”

I. La dinastia

Mencia de Mendoza i Fonseca pertanyia a una de les nissagues més poderoses de les terres hispàniques. La casa dels Mendoza l'havia iniciada Pedro González de Mendoza i doña Aldonza de Ayala al segle XV. Després hi hagué entre altres personatges, el celebèrrim Iñigo López de Mendoza, i el també famós cardenal don Pedro González de Mendoza, de qui va nàixer en Roderic de Mendoza, pare de donya Mencia i, posteriorment Diego Hurtado de Mendoza, qui esdevindria comte de Mélito i virrei de València al període agermanat. El previsor don Pedro va augmentar el seu ja extens patrimoni familiar amb l'adquisició de les baronies d'Alberic i Alcocer el 1489¹. De ben jove, Roderic combaté de valent en la guerra de Granada. Amb els seus fets d'armes va aconseguir el marquesat de Zenete. Casat per primera vegada amb doña Leonor de la Cerda i Aragón, filla dels primers ducs de Medinaceli, pergué la dona als quatre anys de casament després d'haver perdut, així mateix, l'infant que havien engendrat.

Després de restar vidu, en Roderic va estimar de debò doña Maria de Fonseca, filla de don Alonso, senyor de Coca i de doña Maria de Toledo, de la casa d'Orpesa. Don Alonso pretenia de casar la seua filla amb el fill del seu germà per reunificar el patrimoni i considerà la presència del marquès de Zenete com una autèntica perturbació dels seus plans. S'iniciava així una autèntica història d'amor. L'estima entre Roderic i Maria va trobar, així mateix, la ferma oposició de la reina Catòlica. Els amants es varen casar en secret; però ell va anar a parar a la presó i Maria de Mendoza arribà a contrariar la pròpia reina Isabel en persona i a patir el turment per tal d'abandonar la idea del casament amb Roderic. Finalment la desposaren amb el cosí germà i ella va oposar encara al llit a la consumació del matrimoni. Conten les cròniques que, *quan es varen gitar, ella li pregà que no s'acostara 'porque le retorcería la cabeza como a un pollo'*². La ferma voluntat de la mare seria exemple posterior per a la filla. La mort d'Isabel la Catòlica i del pare de la dama,

afavoriren que el marquès de Zenete, aconseguís la seua estimada i es casara de nou amb ella; ara amb totes les formalitats. El comte de Mérito, havia estat nomenat virrei de València quan esclatà la revolta de les Germanies, però no va ser aleshores que destacà Roderic, qui gaudia del respecte del revoltats. Martí de Viciana se'n fa ressò a la seua crònica del tarannà dialogant i conciliador del marquès, del qual sens dubte aprengué la seua filla donya Mencia:

El Marques del Zenete don Rodrigo de Mendoza fue la persona, que mucho se trabajo en reposar y pacificar las cosas de Valencia con muy grande cordura, porque siendo hermano del Virey, contra quien la guerra y enemistad se declaraua: no fuera posible, estando el marques en Valencia acampar con la vida, sino procurara de entrener con palabras amorosas, y dadiuas, algunos de los mas principales y bolliciosos: porque al uno daua una gorra, y al otro un jubon, y calsas, o espada, y otras muchas cosas dxe precio que por ellas, y por un buen tratamiento de palabras, todos a aquellos le tenien respecto a cada passo, que el marques queria que se hiziera alguna cosa³.

Les seues gestions conciliatòries fracasaren però, i la guerra esclatà obertament. En aquelles diades, *doña* Maria, en no poder *resistir la presión de los sucesos que padeció Valencia en julio de 1521* va finir el 16 d'agost d' aquell any⁴. El marquès jurà com a subrogat de governador i més tard va ser fet presoner a la ciutat de Xàtiva i conduït empresonat al castell. Allí tingué oportunitat de departir amb qui després seria el seu gendre, en Ferran d'Aragó, duc de Calàbria, durant els divuit dies que durà la captivitat. Passat el temps de la revolta, morí el marquès el 23 de febrer del 1523⁵. Després, aquest quedaria retratat pels poetes, èpicament al *Tragitriumpho*, i també burlesca, com en aquest exemple:

*El de Zenete vi andar
con riquissimos arreos
no cessado de mirar
al gran Carolo simpar
con rutilantes meneos⁶.*

Els marquesos varen tenir un fill, don Pedro Gonzáles de Mendoza, que va morir aviat, i tres filles. La major va ser donya Mencia de Mendoza i Fonseca, naixcuda el primer de desembre del 1508, proba-

blement a Jadraque. *Doña* Catalina, la segona de les filles, casà amb don Joan Sánches de Tovar, marquès de Tovar, i no tingué successió. Maria de Mendoza va ser qui continuà la nissaga a la mort de la seua germana Mencia. Condessa del Cid i senyora de Jadraque, casà amb don Diego Hurtado de Mendoza, primogenit de don Iñigo López de Mendoza, quart duc de l'Infantado i de la duquessa donya Isabel d'Aragó, filla de don Enric d'Aragó, duc de Sogorb, i de la duquessa donya Guiomar de la casa de Bragança. El fill que tingueren, el duc don Enric, va ser conegut com l'*Infant Fortuna* pel cúmul de desgràcies i mals successos que patí⁷.

Trajectoria vital de Donya Mencia de Mendoza

Donya Mencia de Mendoza va nèixer el primer de desembre de 1508, probablement a Jadraque. Gran part de la seua joventut transcorregué a Ayora. El comte de Mérito, seguint les instruccions de l'emperador vingué a València per traslladar les seues nebodes; el seguici marxà cap a Burgos l'11 de maig de 1524. Allí, per desig de l'emperador contragué matrimoni, quan només comptava 17 anys amb el comte Enric de Nassau, cambrer major i conseller de Carles V⁸. El cronista de Carles V se'n feia ressò d'aquest casament motivat per la política imperial:

Y estando así mismo en Burgos, el Emperador hizo merced al conde Nasao, que era tenido entonces por el más azepto y privado suyo de quantos andauan en seruiçio, que casase con doña Mencia de Mendoza, marquesa de Zenete, señora de grande tierra y estado⁹.

Com a una de les primeres dames del país, formà part de la comitiva d'Isabel de Portugal a l'alcàsser de Sevilla, quan arribà l'emperador per celebrar les seues noces. Així mateix, participà en el seguici que acompanyava el petit príncep Felip a la cerimònia del bateig. Tot i això, sembla que ja en aquell moment gaudia d'un considerable perímetre. El bufó Francesillo de Zuñiga se'n feia ressò a la seues memòries burlesques: *más redonda que tierra firme y más ancha que el campo de Josafat*¹⁰. Ara bé, segons el retrat que li'n feu Bernard van Orley (1402?-1542) tenia un bell rostre.

Enric de Nassau gaudia també del marquesat de Zenete i, per exigències de la política imperial marxà cap a terres d'Europa. La duquessa, mentrestant, passava llargues estances a la seua residència favorita a Jadraque, des d'on dirigia els seus estats i on acudien a veu-

re-la les germanes. El matrimoni tingué un fill que morí ben xiquet, l'infant don Roderic.

El 1530 acompanyà el compte de Nassau cap a Breda. Romangué en la cort del seu espòs fins el 1531 en què se'n tornaren cap a Espanya. L'alarmant situació de Flandes motivà que n'Enric hagués de marxar de nou. És aleshores quan, sola, primer a Madrid, i després a Guadalajara, conreà les humanitats sota la direcció de Maldonado¹¹. El 1535 decideix de reunir-se de nou amb el seu espòs i emprén el viatge cap a Breda. Allí tindrà com a preceptor l'humanista Joan Lluís Vives i tractarà d'establir correspondència amb Erasme de Rotterdam, cosa que no podrà ser possible, ja que va morir el filòsof.

Aviat morirà, així mateix, el comte de Nassau: l'11 de setembre del 1538; la qual cosa motivà el definitiu retornament de donya Mencia cap a terres hispàniques. Una reial cèdula dirigida a capitans generals i altres oficials establia la necessitat d'atendre com cal la dama i el següent que l'acompanyava:

*que son desde nuestra villa de Perpiñán hasta la entrada de nuestros reynos e señoríos de Castilla... , fazemos saber que la ilustre Marquesa de Cenete, que fué muger del Conde de Nasao, nuestro Camarero Mayor, difunto, viene de Flandes con su casa y criados, y porque es nuestra voluntad que por los lugares por do pasare sea bien tractada y aposentada, según la cualidad de su persona como es razón*¹².

L'alta situació jeràrquica i econòmica de què la marquesa del Zenete gaudia dins l'estat imperial de Carles V i la seua condició de viuda, propicià el fet que el duc de Calàbria la cobejàs, tot i comptant amb el beneplàcit del poder central. Ferran d'Aragó, duc de Calàbria, era fill dels darrers reis de Nàpols, havia passat una joventut trista, arran de la conquesta d'aquell reialme per les tropes del rei Catòlic. Encara que en un principi havia estat tractat amb molta deferència pel rei d'Aragó, uns presumptes contactes polítics o la gelosia per un supost enamorament entre el duc i la reina Germana, propiciaren que el fill dels reis de Nàpols disfrutàs d'una llarga estada empresonat al castell de Xàtiva, on va romandre per espai de deu anys fins que fon alliberat per l'emperador Carles V, arran de la revolta agermanada¹³. Després va veure recompensada la seua fidelitat, casant-se amb doña Germana de Foix, viuda aleshores del comte de Branderbourg. El duc de Calàbria gaudí aleshores de la condició de virrei. La mort però de la que havia estat dona del rei Catòlic, deixà, així mateix, vidu al duc de Calàbria.

Les noces del virrei de València amb la marquesa de Zenete havien estat beneïdes i propiciades pel poder central, tant amb el consentiment de l'emperador com del totpoderós secretari i comanador major de Lleó, Francisco de los Cobos. Tot i això, hi hagué un moment en que Ferran d'Aragó va intentar de recular, penedint-se de la seua decisió. Els motius que confessà, en el més pur sentit del terme, al secretari Cobos, varen ser dobles.

El duc, que en un principi havia pensat augmentar el seu prestigi i el patrimoni personal amb aquesta boda, se n'havia enterat posteriorment del seu caràcter: *que es rezia, celosa y sospechosa en todo extremo*. El duc no s'oblidava que el comte de Nassau no havia arribat a veura *hun meravedí de su hazienda*, malgrat que les capitulacions matrimonials autoritzaven al comte a fer-ho. El duc volia una dona submissa, però la gelosia de la marquesa per les seues coses i el seu sentit de la independència, li feia por.

Hi havia, a més una altra qüestió. S'ha escrit que el duc de Calàbria havia tingut una filla natural, doña Jerònima d'Aragó, qui professà en el convent de Dominiques de la Mare de Déu de la Consolació del Portal de València a Xàtiva¹⁴. A aquesta dona, efectivament, havia atorgat el fill dels reis de Nàpols en una darrera clàusula testamental una paga anual equivalent a la que li havia atorgat en vida¹⁵. Doncs bé, sembla que a la mare de la criatura - o a una altra- habitual acompanyant d'en Ferran en la pràctica de certs esports d'exercici particular, el virrei li mostrava certa afficció. La marquesa, que ja se n'havia assabentat exigia que aquesta dona desapareguera de l'abast del duc, aquest que ja començava a conèixer el caràcter de la futura muller, sabia que estava abocat a abandonar certs hàbits de delitós acompliment. Donada la ferma resolució del virrei a no casar-se, encara intentà un recurs que es manifestà gaire fàcil: el d'una "*indisposicion de orina que me da harta pena*".

En quant el secretari Cobos s'enterà de les reserves del duc montà en còlera i obrà en conseqüència. Les missives que a l'efecte adreçà al virrei de València eren contundents. No podia ni tornar a mencionar cap intent d'abandonament. Els problemes particulars del duc no comptaven davant d'una possible imperial còlera. Per tant, calia adreçar, sense cap exempció, les senderes que conduïen a l'acompliment de les noces. El secretari Cobos, mentres, hagué de fer malabarismes per explicar a la marquesa els motius de la tardança del duc. L'affecció de l'orina, i altres eufemismes com *niñerías del duque* i servir per contentar la dama. La maquinària de l'estat no s'havia mogut en va, ministres, secretaris, correus, despatxos, i les noces entre donya Mencía i el duc esdevingueren realitat.

Les núpcies, segons escrigué Jeroni Soria al seu dietari, s'havien celebrat a Ayora:

Entrada de la Marquesa, muller del Duch de Calabria Digous a XIII de Giner, 1541, vespra dels tres Reys de Orient, després dinar, entra lo Duch de Calabria Dn. Ferrando de Arago, virey de Valencia ab dona Mensia de Mendosa, marquesa de Adzaneta y esposada de dit Duch, la qual sesposaren en Ayora, terra de dita Marquesa, la qual es filla de Don Rodrigo de mendosa, quondam Marques de Adzaneta [...].

Diumenge a XVI de dit, despres dinar, moltes dames y cavallers de València anaren a fer vesita a dita Sra. y ab moltes dançes y al vespre lo Almirant Dn. Sancho de Cardona ab molts cavallers jugaren lladriolades al Real ab moltes antorches que parexia lo dia.

Dimrecres a Ij de Febrer, 1541, dia de nostra S^a Candelera, despresi dinar, feren corro de bous al Real= Dit dia, apres dels bous, jugua a canues lo dit Duch de Calabria ab molts cavallers ab molt ben ataviats¹⁶.

La cort que conformà la nova duquessa de Calàbria no gaudí de l'esplendor aparent i faust que donya Germana de Foix li havia donat anteriorment. Els ducs, en aquesta segona etapa del virregnat haurien deixat certa lluentor i espontaneïtat en una època caracteritzada per una certa intel·lectualitat i protecció de la cultura¹⁷.

És cert que alguns comentaris, com el de Zapata, indiquen que *con la presunción nueva mudó con las señoras el trato*; però les persones no tenim una sola fàcies, i depèn de la perspectiva emprada, pot resultar una o una altra ben distinta. Les investigacions de Lasso de la Vega demostren com la duquessa es preocupava personalment de la instrucció dels seus servents¹⁸. Així mateix, denoten el gust de la duquessa per les coses petites i la bellesa, com són l'estima pels llibres, els horts, l'ornamentació, les plantes exòtiques que arribaven de les Índies, o les diverses manifestacions de les arts.

La duquessa de Calàbria continuà exercint com a senyora dels seus estats. No són rars els documents que a l'Arxiu del regne de València mostren a donya Mencia com a garant dels drets dels vassalls de les seues viles o llocs davant l'arbitrarietat dels senyors circumveïns o de la mateixa Règia Cort. En principi els ducs haurien d'haver compartit molts gusts intel·lectuals, i els historiadors suposen o narren una perfecta harmonia entre els esposos; però els temors del duc de Calàbria es

varen confirmar. Les notícies del visitador Miquel Puig a la cort central refereixen les baralles entre els ducs. La duquessa va ser una dona que va exercir com a persona, perquè tenia les possibilitats econòmiques i intel·lectuals per fer-ho, la qual cosa superava la capacitat d'encaixament d'en Ferran d'Aragó. El duc de Calàbria va morir a la tardor del 1550. Abans, havia nomenat marmessora donya Mencia, qui va estar l'encarregada de distribuir una suma bastant substanciosa entre els serfs d'en Ferran d'Aragó. Va ser el governador Joan Llorenç de Vilarassa qui va exercir com a virrei "interí", ja que no va rebre nomenament propi de virrei; per la qual cosa la duquessa de Calàbria roman-dria encara al palau reial de València. El reencontre amb l'estat de solitud li permeté de mantenir una correspondència epistolar amb els cosins de la seua poderosa família. L'ambaixador Diego Hurtado de Mendoza o don Bernardino López de Mendoza *capitán general de las galeras de España*, eren alguns dels que es cartejaven amb donya Mencia, amb la qual intercanviaven notícies i opinions familiars o polítiques.

El 4 de gener del 1554 va morir la duquessa. El 15 de maig de 1538, i com a recompensa dels serveis de la família a la corona, havia aconseguit de l'emperador una cèdula per la qual aconseguia el dret a la sepultura en la Real Capella dels Reis del convent de Predicadors- o de Sant Domènec- de València, tant per ella, com per sons pares i successors¹⁹. Les despulles dels marquesos de Zenete i les de la mateixa marquesa trobarien descans al centre de l'esmentada capella, on els va traslladar en Luis de Requesens, comanador major de Castella i hereu dels béns lliures de donya Mencia, el 1563, ordenarà posar sobre el sepulcre que ha perdurat fins els nostres dies. Per a Jeroni Soria, aquesta seria una de les dues "notícies" de l'any que restarien escrites al seu dietari particular:

*A 4 de Giner, 1554, morí la Exma. dona Mencia de Mendossa, filla del Illustre don Rodrigo de Mendossa [...], e huy muller del Exmo. don Ferrando de Arago, Duch de Calabria e virey e capita general de la present ciutat e Regne de Valençia, e la soterraren en la capella ques diu del Rey en lo monestir de pricadors de la present çiutat de Valençia*²⁰.

Altres comentaris de l'època en referir el decés descriviren, principalment, les incidències que l'extraordinari volum del cos que havia estat de la duquessa de Calàbria havia provocat en tractar de donar-li sepultura, detalls de fatídic realisme: "*E com tingué tanta junta exien*

regats per les juntes del barandat ab gran corrupció". Per referir més exactament el volum que havia assolit aquell cos, es prenen referències agropecuàries: "*Es cosa certa que cabien en cada calsa de dita senyora Duquesa sis almuts de forment...*".

II. Trets culturals

Incidència universitària

La sòlida formació cultural de donya Mencia de Mendoza va propiciar que el seu mecenatge s'extengués a l'àmbit universitari. La duquesa feia arribar al consistori valencià la seua voluntat d'erigir un Estudi general a la ciutat de València, tot i dotant-lo d'una renda perpètua. Per a efectuar la concòrdia entre la duquesa de Calàbria i el municipi, s'havien de signar els capítols de la nova fundació. Els jurats, el racional, els advocats i el síndic de la ciutat quedaven comissionats per preparar els capítols per part del consistori.

La concòrdia, segons la relació de Teixidor estava preparada per al 6 de novembre del 1544. Reunits d'una banda els jurats de la ciutat i els electors de la Universitat i, de l'altra la marquesa de Zenete, establiren els capítols de la reestructuració de l'Estudi²¹. La renda perpètua que el Consell General de València havia encomanat que es procuràs, quedà fixada en 2500 lliures anuals, la qual devia servir per pagar els salaris de les càtedres²². La consecució d'aquest benefici era la condició imprescindible per a l'establiment de la fundació.

La duquesa no lliuraria el capital necessari, ja que quatre anys més tard, ella mateixa renunciava a l'antiga capitulació, cosa que també feien els oficials de la ciutat i, el Consell de la ciutat donava nous poders als regidors per tal *que de nou puixen capitular, é fer los capítols, é Ordinacions ab la dita Exma. Sra. duquesa de Calabria sobre la fundació, dotació, administració, conservació, é assiento de la dita Universitat, é Colegi del Studi general*²³.

Ara bé, la concòrdia ja mai no va dur-se a terme. Un dels factors del fracàs de la fundació que Mencia de Mendoza havia projectat, hauria estat, segons apunta Sebastià García Martínez, la mort de l'helenista Miguel Jerónimo Ledesma, qui molt probablement havia intervingut en la formulació del projecte²⁴.

El mecenatge de la duquesa de Calàbria continuava atraent però personatges i institucions de l'època, com ara els jesuïtes que pretenien d'establir-se a València i buscaren l'emparament de donya Mencia. Fóra no del tot impossible que els jesuïtes buscaren suport per a la fundació

de la Universitat que, pocs anys després, acabaren creant, al recer de Francesc de Borja, a la vila ducal de Gandia. Amb tot, el tarannà de la societat preconitzada per Iñigo de Loyola no era el més adient a la personalitat de la dama que va fer desistir els jesuïtes del suport de la duquessa²⁵.

Foment cultural

Si Mencia de Mendoza no acabà fundant un Estudi general, no per això pot oblidar-se el seu mecenatge en l'àmbit cultural. Així, costejà els estudis, ajudà i protegí nombrosos estudiants. Francisco de Aceves i Pedro de Huete que estudiaven a París des del 1539, hagueren de fugir d'aquesta capital amb motiu de les hostilitats del 1542. Emprengueren el camí de Lovaina i des d'aquella ciutat universitària demanaven l'ajut de la duquessa, degut per raó que el seu encarregat no le *quieren pasar en cuenta los dineros que por mano de V. E. ha dado, si no ven carta mia, lo cual ha sido ocasión de mi atrevimiento*. Fra Alvaro de Mendoza era un altre dels estudiants que, a Lovaina rebia l'ajut de la duquessa des del 1540. Així mateix, mossén Francés Escrivà, fill del mestre racional mossén Joan Escrivà de Romaní, tenia assignat un ajut de 3.750 meravedís quan estudiava a Alcalá²⁶.

La protecció als estudiants en l'exterior estigué acompanyada, així mateix, d'un interès pel conreu de la cultura a l'interior. Els escriptors li dedicaven les seues obres. Joan Àngel, *bachiller en artes, valenciano* li dedicava *el Tragitriumpbo del Illustrissimo señor don Rodrigo de Mendoza y de Bivar Marques Primero del Zenete, Conde del Cid; señor de las villas de Coca: y de Alabejos con las varonias d'Ayora, Alberique y Alcocer, etc.*²⁷. La relació de títols amb què Joan Àngel adornava Roderic de Mendoza, mostra la vinculació d'aquesta família amb les terres valencianes.

El *Coloquio de las damas* de Joan Fernández de Heredia havia estat representat a la cort de donya Germana i en Ferran d'Aragó. La duquessa va voler veure representat aquest col·loqui i Joan Fernández i la seua muller s'adreçaven al duc de Calàbria a demanar-li la casa prestada per a representar una visita. El col·loqui acaba entre comentaris d'amor i cançons dels interlocutors²⁸. Una altra dedicatòria que va rebre donya Mencia de Mendoza va ser la de Baltasar de Romaní en la seua traducció al castellà de les obres d'Ausiàs March i l'*Epistola*²⁹.

Les dedicatòries que la duquessa de Calàbria rebia, no venien tan sols dels escriptors de l'època. Com a impulsora de l'humanisme a València rebé l'agraïment dels estudiosos de l'helenisme. Miguel Jeróni-

mo Ledesma li brindà el *Compendium Graecorum Institutionum* de 1545 i el *De pleuritude commentariolus* de 1546³⁰.

Protecció a la viuda de Lluís Vives

La relació que establí Mencia de Mendoza amb els Vives es manifestà d'una manera ben ferma. Margarita, viuda de l'humanista, havia quedat en una situació econòmica bastant precària. Una missiva d'Arnao de Plano adreçada a la duquessa, se'n feia ressò del mal estat en què havia quedat Margarita arran la mort del filòsof. Així mateix indicava l'ajut desinteressat que la marquesa de Zenete prestava a la que havia estat dona de Lluís Vives:

Tambien he pagado a la viuda de Bibas, la qual con toda berdad es pobre, mucho mas de lo que en vida del doctor su marido. Se estimaba porquel doctor tenia sienpre mucha costa, mas de lo que su estado rrequeria; la qual viuda a escritoa vuestra Excelencia, dize no tiene rrespuesta, que le desplaze dello [...] Su thesorero Francisco de Rrecalde a escripto como vuesta Excelencia no la a querido tomar en cuenta CCCXVI ducados y .XXLII maravedís que son por lo siguiente...³¹.

Una altra carta, aquesta adreçada per la mateixa Margarita a la duquessa, cinc anys després, mostra com la relació entre ambdues dames havia continuat durant aquest temps. Encara que la viuda es planyia del retràs en que li arribaven els ajuts i les notícies de donya Mencia, el contacte entre elles havia existit durant aquell període:

Mas de una año, que recibí una carta de vuesta Excelencia a la qual respondí luego y enbie la respuesta por diversas vias, y todos me dizen que las an enbiado a recaudo y que tienen respuesta como se dieron en manos de vuestra Excelencia. Tambien enbie dos copias con carta para Luis Macip, del qual e vissto carta que escribe a Casin de Vocant, en que dize como el mesmo las dio a vuesta Excelencia mandava en su carta que le avisase y particularmente de lo que vuestra Excelencia mandava dar y que le pesa por tanto tiempo me haya fallado que como tengo escrito e vuestra Excelencia nunca hasta hoy no e recibido, sino el año de 40 y el de 41. Mas dize Plano que para me

*hazer merced de lo que me a faltado y proveer en lo porvenir que con la buena voluntad que vuestra Excelencia dize me tiene, no dexara de acordarse siempre de mi, lo qual yo tengo muy cierto que si vuestra Excelencia no me toviese la voluntad que dize no lo escriviria y tardar tanto su socorro, no se a que atribuirlo sino a mis pecados*³².

Dimensió cultural de Mencia De Mendoza

La vasta cultura que la dama de Jadraque havia assolit, li permeté d'entendre i participar en els corrents intel·lectuals de l'Europa reneixentista. El 1535, quan donya Mencia va cap a Breda, es deté a Paris, ciutat d'encreuament cultural, per conèixer Guillaume Budé. Aquest es féu ressò en el seu dietari particular de les dues entrevistes que mantigué amb la marquesa de Zenete, a la qual li va regalar els Oficis de Cicerò, manuscrits en pergami³³. Des de 1537 i fins que emprengué el viatge de retorn cap a la península, la senyora d'Alberic continuà estudis d'humanitats sota la direcció de Joan Lluís Vives. Com ja s'ha indicat, la mort d'Erasme truncà l'inici d'un intercanvi epistolar entre la marquesa i l'humanista. Donya Mencia, comptava entre la seua col·lecció de pedres i imatges amb dues efígies d'Erasme i un altre medalló amb les imatges de Jesús i Sant Pau³⁴.

El marquès de Cruilles, reflectint l'extraordinari interès de donya Mencia per les llengües clàssiques i el pensament, arriba fins i tot a qualificar de *varonil* l'entusiasme que mostrava vers el saber. En aquest fragment, s'aprecien a més de les pròpies reflexions del marquès, les valoracions d'altres autors de l'època com ara Ginès de Sepúlveda o posteriors, com Mayans i Ciscar:

*En el viaje que el Conde de Nassau hizo a Flandes en 1530 le acompañó su esposa y forma su notable elogio que en medio de los alicientes que su juventud y elevada posición la ofrecían en aquellos países, se dedicase con entusiasmo a la literatura latina y griega sin que existiera jamas otra dama de ingenio verdaderamente varonil que la conociese mas á fondo y aportase desde Bélgica (sic) o España tantos tesoros de erudición. Juan Ginés de Sepúlveda en una de las cartas que la dirigió alaba sus excelentes virtudes y gran saber y singular bondad, y Don Gregorio Mayans y Ciscar la considera filósofa sumamente celebrada del sabio Vives*³⁵.

La càrrega humanista que la marquesa de Zenete havia acumulat s'havia de traduir forçosament en el camp de les arts, on efectivament, va desplegar la seua cultivada sensibilitat. Les pintures, les imatges, els llibres i el seu ornament, les joies i, fins i tot la música, acapararen l'interés d'aquesta dama reneixentista.

En el discurs d'ingrés a l'Acadèmia, Lasso de la Vega explicita algunes de les pintures que es varen vendre a partir de la mort de donya Mencia, les quals eren certament nombroses³⁶. El seu pintor de cambra a Flandes estigué Joan Gossart, i Esteve Ossemberck escrigué per ella un llibre d'hores. Des d'aquelles terres envià cap a la península les imatges que havia adquirit a Europa, les quals restaven al moll de Bilbao. A tal efecte, el governador Recalde li comunicava el 16 d'abril del 1538:

*Las caxas de imágenes llegaron a Bilbao por el mes de setiembre pasado, y escribenme que hay en ellas una tan grande, que no se puede sacar de Bilbao si no es en carreta, porque no la pueden llevar acémilas*³⁷.

Amb el seu segon espòs compartí la passió pels llibres, encara que abans d'aquest matrimoni havia adquirit nombrosos volums. De Gregorio Boncio, d'Amberes, per exemple, havia adquirit obres històriques com ara *La Ciutat de Déu, la Ilíada, les Geòrgiques, Josefo: De bello judaico, Diodoro Siculo*. Entre les obres contemporànies aconseguí *Cronica del rei Charles, els Annales de França i els Comtes de Flandes de Baudoin*. L'argenter Joan Guilis li va confeccionar un llibre d'hores esmaltat en or i pedres precioses. Al llibrer Joan Mey comprà les *Observationes in Plinium*, el *Poliodoro Virgilio*, les obres de Sant Pere Dami, Jason Bratensis o la *Gramàtica* de Clenardi. Joan de Tarragona li subministrà una Bíblia amb figures i les *Obres* de Plutarco. Els germans Antoni i Antoni Joan Cerdà li proporcionaren el 1545, les obres de Suetoni, Quintilià, Macrobi, Lucano, unes *Anotationes diversorum in Epistolas Ciceronis familiares*; Fuchsius *De Natura stirpium, Itinerarium Prominarium, Lexicon Historiarum*; Genitis *De rebus graecorum, Opera Fulgentii, Castigationes Segismondi, Epistole Joannis Menardi*; Paulus Gineta, *De Simplicibus*, Sadoletus, *Super Psalmum*. El llibreter i enquadernador Pedro Borbón li enquadernà nombrosos volums, i li lliurà el pergamí necessari perquè Francesc Hipòlit Roelas hi pogués escriure la *Crònica d'en Jaume*. El gust per l'ornat dels llibres quedà reflectit a les comandes que li fèu al guadamessiller Francisco Vergara.

Com a persona culta en l'ambient reneixentista, no li era estranya la música. Francisco de Aguilar hi va subministrar quatre dotzenes de

primes per a la viola de mà de la duquessa (*para mi vibuela*). Les arts sumptuàries no escaparen l'interés de la duquessa. Bernat Joan Cetina, argenter de València, va fer-li un rosari d'or i una taula d'argent. Molts altres platers varen treballar per a donya Mencia; com el mestre Joan de Breda qui li feu dos canelobres de plata, Pedro Hernández, Diego de Ribas, Alejo Ortiz, Rodrigo de León, Pedro Martínez o Francisco de Rojas, joier de la reina. La seua col·lecció de joies va aconseguir fama; a partir de seua mort, va ser necessari de traure-les al mercat europeu on podia apreciar-se el seu valor

III Vinculacions Polítiques

Les núpcies de donya Mencia de Mendoza amb el virrei de València, en Ferran d'Aragó, no suposaren, com ha pogut observar-se l'ocàs de la dimensió cultural i, fins i tot personal de la duquessa; tampoc no suposà l'esmoreïment de les relacions polítiques de la duquessa. En efecte, la marquesa de Zenete mantingué, després de casada amb Ferran d'Aragó, una activa correspondència amb la cort. El secretari Cobos, el príncep i, fins i tot, el mateix emperador, eren els destinataris de les seues missives i, allò que és més interessant, els seus suggeriments, les seues recomanacions o súpliques eren ateses, tot i rebent la contestació dels seus interlocutors.

Malgrat que encara no està fet l'estudi en profunditat d'aquesta correspondència precisa, resulta evident que la duquessa de Calàbria, mantingué la seua personalitat excepcional també en la dimensió política, cosa difícil per a una dona, una dona en la monarquia hispànica de l'imperi.

IV Conclusions

Fóra prepotència d'intentar establir unes conseqüències a partir d'uns apunts d'urgència sobre donya Mencia de Mendoza, ja que aquesta dona manifestà una extraordinària personalitat en tots els aspectes de la vida. La qüestió que Joan Lelley plantejava al seu assaig sobre el Renaixement i les dones³⁸, obliga a contestar afirmativament, en tot cas, en un significatiu singular. Va estar una dona que, a més d'haver tingut l'oportunitat de conrear els estudis clàssics en les fonts del més pur humanisme europeu, portà el timó del governament dels seus estats i la seua hisenda, com a comtessa de Nassau i com a duquessa de Calàbria. En Ferran d'Aragó li tingué por o, almenys prevenció. No podia

oblidar que el primer marit de la marquesa no havia pogut disfrutar de la hisenda dels Zenete. Tanmateix en tenia notícies del seu "caràcter". La marquesa que l'esperava a Alberic per contraure núpcies, a més de dona, era una persona.

Queda, possiblement irresolució per sempre, el tema de la sexualitat. Les dones, tenien negat l'accés a una relació amorosa lliurement escollida i mutuament satisfactòria, i la marquesa de Zenete, sembla que, en principi, no era una excepció. Oficialment sí més no, tenia *su casa como un Monasterio, el más honesto del mundo*. Ara bé, ¿si de cas no pot contemplar-se la hipòtesi de la seua obesitat com el final d'un procés o camí d'autodestrucció estètica del cos, d'inflament premeditat que aconseguís de dissuadir les investides sexuals d'uns homes-marits, els quals no havia tingut l'oportunitat de triar, i que comportàs precisament en la seua negació el triomf de la llibertat més íntima i personal, la preservació del seu cos d'aquells que el destí li havia donat com a senyors forçosos de la seua intimitat? Suppose que cal contestar negativament la resposta, però atesa la finesa intel·lectual de la dona qualificada encara tres-cents anys després com "varonil", cal donar-li com a mínim una oportunitat al dubte.

Jesús Huguet

NOTES

¹ En Joan Francesc de Pròxita, comte d'Almerana havia atorgat el 5 de juliol del 1489 capitulació i pacte de venda amb don Pedro de Mendoza. La baronia d'Alberic comprenia, a més, els llocs de la Foietà i Benifaraig. La baronia d'Alcocer abastava Alcocer, Gardava i Paixerella. ACA, *Enajenaciones del Patrimonio Real*, tom. IX, fols. 24 i 26, Palau, lligall 118; en L. DE LA VEGA y M. LOPEZ DE TEJEDA, *Doña Mencia de Mendoza, Marquesa del Cenete* (1508-1554), Madrid 1942, pàg. 19.

² F. ALMELA I VIVES, *El duc de Calàbria i la seua cort*, València 1958, pàg. 132.

³ M. DE VICIANA, *Cronica de la ínclita y coronada ciudad de Valencia. Estudio preliminar e índices por Sebastián García Martínez*, València 1972, vol. IV, pàg. 303.

⁴ M. DANVILA Y COLLADO, *La Germania de Valencia. Discursos leídos ante la real Academia de la Historia en la recepción pública del Excmo. señor Don Manuel Danvila y Collado el día 9 de noviembre de 1884*, Madrid 1884, pàg. 160.

⁵ Els dietaristes de l'època se'n fan ressò de la mort del marquès: "Dilluns a XXIII de Febrer, vespra de Sent Maça, entre huna e dos hores apres mig jorn, mori lo Illustre marques Don Rodrigo de Mendoza, Marques de Atzeneta" (J. SORIA, *Dietari*, València 1960, pàg. 77). El dietarista eclesiàstic indica que "morí de modorrilla en lo Palau" (*Libre de Antiquitats*, edició de Sanchis Sívera, València 1925, pàg. 43). Tot i això, Perales qui no va emetre un judici força benèvol envers el marquès, en deia: "Qualquiera que sea el

respeto que el nombre del marqués inspire á los antiguos cronistas, nosotros no vemos más en este personaje, sino que era hermano del virey, y merecía el mismo respeto que los infantes en relacion á los reyes; mas por mucho que quisiéramos disculparle y presentarle á los ojos de la historia como un paladín distinguido entre la pléyade de capitanes y guerreros de aquel tiempo, solo vemos en el citado personaje un carácter dispuesto á la intriga [...]. Empezó por ser respetado del pueblo y aborrecido de la nobleza, para pasarse luego al ejército del virey, escitando los ódios populares, para ser finalmente, mortalmente herido de una pedrada popular escapada de manos de una mujer" (J. B. PERALES, *Decadas de la Historia de la insigne y coronada ciudad y reino de Valencia por...Tercera parte*, Tom III, València 1880, pàg. 580).

⁶ V. DÍAZ. TANCO DE FREXENAL, *Los veinte Triunphos*, fol. XXVIII, en F. CARRERES Y CALATAYUD, *Las fiestas valencianas y su expresión poética (siglos XVI-XVIII)* Consejo Superior de Investigaciones Científicas-Instituto Jerónimo Zurita, Madrid 1949, pàg. 167.

⁷ P. DE SALAZAR, *Crónica de el Gran Cardenal de España don Pedro Gonçales de Mendoza, Arçobispo de la muy sancta Yglesia, Primado de las Esañas. Patriarca de Alexandria, Canciller mayor de los reynos de Castilla y de Toledo*, Toledo 1625, capítols LXVIII i LXIX.

⁸ Enric, comte de Nassau, de la casa de Dillembourg havia nascut el 1483. Era cavaller del Toisó d'Or i contribuí poderosament a l'elecció imperial de Carles V. Va complir diverses comeses en servei de la casa d'Àustria. Casat en primeres núpcies amb Francesca de Savoia, en segones amb Clàudia, filla del príncep d'Orange, de qui tingué el successor Renat, encara tomaria a enviduar una segona vegada, cosa que li permeté de casar-se, amb Mencia de Mendoza

⁹ P. MEXIA, *Historia del emperador Carlos v. escrita por su cronista el magnífico caballero*, Edició i estudis a cura de Juan de Mata Carriazo, Madrid 1945, pàg. 352.

¹⁰ F. ZUÑIGA, *Crónica burlesca del emperador Carlos V*, Edición, introducción y notas de Diane Pamp de Avalor-Arce, Barcelona 1527, pàg. 89.

¹¹ M. BATAILLON, *Erasmus y España*, Madrid 1950, II, pàg. 71.

¹² L. DE LA VEGA y M. LOPEZ DE TEJEDA, *Doña Mencia*, cit., pàg. 44.

¹³ C. SARTHOU¹ CARRERES, *El Castillo de Játiva y sus históricos prisioneros*, València 1988, pàgs. 108-178.

¹⁴ J. MATEU IBARS, *Los virreyes de Valencia. Fuentes para su estudio*, València 1963, pàg. 121.

¹⁵ CASTAÑEDA Y ALCOVER, *Don Fernando de Aragón, duque de Calabria. Apuntes biográficos*, en «Revista de Archivos, Bibliotecas y Museos», XV (Madrid 1911), pàgs. 268-286.

¹⁶ J. SORIA, *Dietari*, cit., pàg. 203.

¹⁷ P. BERGER, *Libro y lectura en la Valencia del Renacimiento*, I, València 1987, pàg. 254.

¹⁸ "Para los pajes dió el librero Borbón cuatro *Valerios Máximos*, cuatro Epístolas de cicerón y otras tantas copia Verborum. Libramiento de 9 de julio de 1545" (L. DE VEGA, M. LOPEZ DE TEJEDA, *Doña Mencia de Mendoza*, cit., pàg. 64.

¹⁹ Marqués de CRUILLAS, *Guía urbana de València*, I, València, pàg. 231 i ss.

²⁰ J. SORIA, *Dietari*, cit., pàg. 249.

²¹ El mal estat de l'exemplar del Manual de Consells (A-73) ja va entrebancar la lectura dels capítols (J. TEIXIDOR Y TRILLES, *Estudios de Valencia - Historia de la Universidad hasta 1616*. Edición, introducción, notas e índices por Laureano Robles, València 1976, pàg. 205).

²² J. M. LOPEZ PIÑEIRO, *La ciencia en la España de los siglos XVI y XVII*, en *Historia de España (tomoV). La frustración de un imperio (1476-1714)*, dirigida per Manuel Tuñón de Lara, Barcelona 1984, pàg. 367.

²³ Consell general del 19 de maig del 1548. "Manuals de Consells, A-75" citat per J. TEIXIDOR Y TRILLES, *Estudios de Valencia*, cit., pàg. 206.

²⁴ S. GARCÍA MARTÍNEZ, *Sobre la introducción del belenismo en la Universidad de Valencia durante la primera mitad del Quinientos*, en "Actes du colloque sur le Pays Valencien à l'époque moderne (Economie, culture et société)", València 1980, pàg. 392.

²⁵ M. BATAILLON, *Erasmus y España*, cit., II, pàg. 72.

²⁶ L. DE LA VEGA Y M. LOPEZ DE TEJEDA, *Doña Mencía de Mendoza*, cit., pàgs. 60-61.

²⁷ M. SERRANO Y SANZ, *Apuntes para una biblioteca de escritoras españolas desde el año 1401 al 1833*, II, Madrid 1905, pàg. 547.

²⁸ J. RIBELLES COMIN, *Bibliografía de la lengua valenciana*, II, (segle XVI), Madrid 1924, pàgs. 199 i 204.

²⁹ *Ibidem*, pàg. 355.

³⁰ S. GARCÍA MARTÍNEZ, *Sobre la introducción*, cit., pàg. 392.

³¹ *Arnao de Plano a Mencía de Mendoza*; Amberses, 10 de novembre, 1542. Arxiu del Palau de Barcelona, *Marquesat del Zenete*, llig. 129, en J. K. STEPPE, *Les relations de Mencía de Mendoza avec Jean-Louis Vivès*, en *Scrinium Erasmianum*, II, Leiden 1969, pàg. 504

³² *Bruixes*, 8 d'agost, 1547. Arxiu del Palau, llig. 130, en J. K. STEPPE, *Les relations*, cit., pàg. 505-506.

³³ M. BATAILLON, *Erasmus y España*, cit., II, pàg. 98.

³⁴ *Ibidem*, pàgs. 71-72.

³⁵ "Doña Mencía de Mendoza y de Fonseca" en MARQUÉS DE CRUILLAS, *Noticias y documentos relativos a Doña Germana de Foix, última Reina de Aragón*, Exemplar manuscrit custodiat a la biblioteca Nicolau Primitiu de la Biblioteca General de València catalogat amb el número 95, any 1891, sense foliar.

³⁶ D'aquest autor s'han extretes, així mateix les referències de la passió bibliogràfica o l'interès per altres arts de la duquesa (L. DE LA VEGA Y M. LOPEZ DE TEJEDA, *Doña Mencía de Mendoza*, cit., pàgs. 40-44 i 62-64).

³⁷ *Ibidem*

³⁸ "¿Tuvieron las mujeres Renacimiento?", en *Historia y Género: las mujeres en la europa Moderna y Contemporanea*, Edición a cargo de James S. Amelang y Mary Nash, València 1990.